

29 Eylül 2004

Türkiye'nin Göçe Zorlanan Kesimi için Son Şans

Özet

Türkiye'de 1990'lı yıllarda devlet güçleri, Kürt İşçi Partisi (PKK) ile giriştiği çatışma sırasında güneydoğuda 380,000'i aşkın Kürt köylüsünü şiddet kullanarak ve yasa dışı yollarla göçe zorladı. Jandarmalar ve komandolar bu köylülerin evlerini yakıp yıktı, ekinlerini ve hayvanlarını telef etti. İşkence, yargısız infaz ve "kaybedilme" olayları yapılan operasyonlara damgasını vurdu. Hükümet her ne kadar göçe zorlanarlardan dortte birinin geri döndüğünü ileri sürse de bu oranın doğruluğu kanıtlanamıyor.

Türkiye 1999 yılında Avrupa Birliği (AB) aday ülkesi oldu. Üyelik müzakerelerinin başlaması için Türkiye'nin insan hakları alanında Avrupa Komisyonu'nun belirlediği bir dizi görevi yerine getirmesi gerekiyor. Bunlar arasında "Göçe zorlanmış kişilerin evlerine dönmesi desteklenmeli ve hızlandırılmalıdır." koşulu da yer alıyor. Bu büyük topluluğun, ülkenin en yoksul bölgesindeki bu en yoksul insanların refahı için anılan koşulda somut gelişmeler sağlanması son derece önemli. Göç etmek zorunda bırakılmış bu kişilerin adaletin yerine getirilmesi konusunda katılım sürecinin sağlayacağı olanaklar dışında hiçbir umudu yok. Ne var ki Türk hükümeti yerlerinden edilmiş bu insanların sorunlarını ele almak ya da onların evlerine geri dönüşünü kolaylaştırmak adına elle tutulur herhangi bir eylemde bulunmadı. Hükümet, bu sorunu irdeleyen ulusal ve uluslararası kuruluşların önerilerini uygulamak bir yana, Birleşmiş Milletler'in (BM) ve Avrupa Konseyi'nin önerilerine karşın köye dönüş sürecine uluslararası topluluğun katılmasına bile direnç göstermekte.

AB'nin üst makamı olan Avrupa Divanı (European Council) 17 Aralık'ta, Türkiye'nin insan hakları koşullarını yerine getirip getirmediği ve üyelik müzakereleri için bir başlangıç tarihi saptanıp saptanmayacağı konularında karar verecek. Dolayısıyla önümüzdeki bu üç ay, Türkiye'deki göçe zorlanmış Kürtlerin saygınlık ve güvenlik içinde evlerine geri dönmelerini sağlayacak somut bir eylem planında direktmesi bakımından AB'nin belki de son şansı olacaktır. İşbaşındaki hükümet, başarılı bir geri dönüş programını başlatacak somut adımları bu dönem içinde atmazsa, bu haksızlığın giderilmesi olanağı zayıflayacaktır. Bu nedenle Human Rights Watch (İnsan Hakları İzleme Komitesi) Türk hükümetinin en azından BM'nin Ülke İçinde Göç Ettirilme Konusunda Yölgösterici İlkelerine uygun bir geri dönüş programı'nın tasarlanması amacıyla, ülkede etkinlik gösteren BM örgütleriyle ve Avrupa Birliği'yle, tasarlanan programın finansmanını ve uygulanmasını sağlamak üzere bir ortaklık kurmayı kabul etmesini öneriyor.

Haziran 2004'te Hırvatistan AB ile üyelik görüşmelerine başlamak üzere Türkiye'nin önüne geçtiğinde Türk kamuoyu şoke olmuştu. Hırvatistan tam üyelik başvurusunu daha 2003'te yapmışken Türkiye'nin bu başvurusu ta 1987'ye uzanıyordu. Oysa Hırvatistan, Türkiye'nin tersine, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi hükümetlerarası örgütlerle işbirliği geliştirerek komşu ülkelere göçe zorlanmış Hırvatistanlı Sırp sorununun ele alan somut adımları zaten atmıştı. Türkiye, uluslararası örgütlerin duruma yasal çerçevede müdahale etmesini önlemeye çalışmaktan vazgeçmeli ve bu örgütleri geri dönüş planlarıyla bütünleştirecek resmi bir bildirimde bulunmalıdır.

Tarihçe

1990'lı yıllar Türkiye'sinde hükümet güçleri güneydoğuda, yasadışı silahlı Kürt İşçi Partisi'ne (PKK)¹ karşı geliştirdiği insansızlaştırma taktiği çerçevesinde kırsal kesimdeki binlerce çiftçiyi köylerinden sürdü. Bu şiddete dayalı tahliyeler yasalara aykırıydı. Köylülerin evleri yakıldı, ekinleri ve hayvanları telef edildi. Güvenlik güçleri çok sayıda köylüyü öldürdü ya da 'kaybetti'. Türk ordusu, PKK'yle savaşmak üzere hükümetçe maaşa bağlanan ve silahlandırılan paramiliter 'köy korucuları'na katılmayı reddeden tüm köylüleri sürdü. Korucular arasına katılan daha az sayıdaki köylü toplulukları ise aralıksız süren PKK saldırıları karşısında bölgelerini terk etmek zorunda kaldılar. Hayatta kalanların çoğu çeşitli kasaba ve köylere kaçarak son on yıl boyunca buralarda kalabalık şartlarda, yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürdüler.

Tahliyeler sırasında askerlerin ev yıkma, yargısız infazda bulunma ve 'kaybetme' eylemleri nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türk hükümeti aleyhine verdiği kararlar çerçevesinde, ilk göçe zorlama uygulamalarına ilişkin acı gerçekler tekrar tekrar gözler önüne sermekte. Sözelimi Şubat 2004'te AİHM, Diyarbakır ilinin Lice ilçesine bağlı Çaylarbaşı köyünü yakıp yıkan, köylülerin mallarını yok eden ve hayvanlarını öldüren askerlerin, aynı zamanda köy sakinlerinden İkrâm ve Servet İpek'in 'kaybolmalarından' da sorumlu olduğunu ortaya çıkardı.²

Türk hükümeti ulusal ve uluslararası eleştirilere yanıt olarak 1995'ten bu yana geri dönüşü sözde kolaylaştıracağı ileri sürülen bir dizi proje başlatmış durumda: Merkez Köyler, Model Köyler, Köye Dönüş Programı, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi gibi. Bu girişimler öylesine kötü tasarlanmış, öylesine yetersiz bütçeli ve gerçek siyasi iradeden öylesine yoksun ki asıl amacın ev ve koruma sağlamak değil adeta eleştirileri savuşturmak olduğu izlenimi doğuyor. 1999'da duyurulan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin en göze çarpan özelliği, Olağanüstü Hal ilan edilen on iki ilin her birinde bir örnek köyün yeniden kurulmasına ilişkin fizibilite projesiydi. Bu inceleme çalışması (sonraki) geri dönüş akınının temelini oluşturacaktı. Konuyla ilgili rapor 2004 yılına dek kamuoyuna açıklanmadı, açıklandığında da ardından ortaya çıkan şey geri dönüş çabalarının yaygınlaşması değil, aşağıda da belirtileceği gibi bir başka inceleme çalışmasının planları oldu.³

Human Rights Watch'un *Göçe Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış—Türkiye'nin başarısız geri dönüş programı*,⁴ başlıklı, Ekim 2002'de yayımlanan raporunda, başlangıçtaki göçe zorlama uygulamasına ilişkin eksiksiz bir inceleme ile hükümetin inandırıcı olmayan geri dönüş programları ve temel insan hakları standartlarına, yani BM'nin Ülke İçinde Göç Ettirilme Konusunda Yolgösterici İlkeleri'ne uygun bir programın nasıl oluşturulacağına ilişkin geniş kapsamlı önerileri yer alıyor.

Bu raporun yayımlandığı tarihten bu yana geçen iki yıllık süre içinde değişen çok şey olmadı. Hükümet, Haziran 2000 – Aralık 2003 tarihleri arasında yerinden edilmiş

¹ Artık Kongra-Gel (Kürdistan Halk Kongresi) olarak biliniyor.

² AİHM, İpek – Türkiye davasında Jüri Kararı, 12 Şubat 2004.

³ Şefika Gürbüz'ün göçe zorlananlar konusunda yaptığı araştırma nedeniyle dava edilmesi, Türk yetkililerinin araştırmayla ilgili kararlılığına gölge düşürüyor. Gürbüz, Ocak 2004'te "tahrik etmek"ten suçlu bulunarak on aylık hapis cezasına çarptırıldı. Cezası para cezasına çevrildi. .

⁴ <http://www.hrw.org/reports/2002/turkey/>

94.029 kişinin evine geri döndüğünü ileri sürüyor; ama daha önceki bu tür iddialarda olduğu gibi ne geri dönüşün nerelere yapıldığı konusunda ayrıntılı açıklama yaptı ne de yeniden yapılanma konusunda yardım sağlayıp sağlamadığına ilişkin bilgi verdi. Böylelikle gözlemciler hükümetin bu iddialarını doğrulayıp değerlendirecek olanaktan yoksun kalmış oldu. Bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri, bildikleri kadarıyla, geri dönüşlerin hâlâ yavaş ve hükümetten çok az destek görerek gerçekleştiğini ifade ediyorlar.

Geri Dönüş Yolundaki Engeller

Paramiliter Köy Korucuları

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi, geri dönen köylüler için bölge valilerine acil destek yetkisi vermiş olmasına karşın, Human Rights Watch'un önceki araştırmaları bu desteğin güvenlik güçlerince yerlerinden edilmiş köylülere değil, daha çok göçe zorlanan köy korucularına sağlandığı yönündeki bulgulara işaret ediyor. Her durumda, evine geri dönmesi için özendirilen görece az sayıda köylü var ve anlaşılabilir ki kırsal kesim hâlâ köy korucularının etkisi altında. İçişleri Bakanlığı halen güneydoğuda 58.416 köy korucusunun görev yaptığını, geri dönüş sorununa ilişkin yapılan her araştırmanın (1995'te Meclis'in bizzat yaptığı araştırma dahil) bu yoz ve yozlaştırıcı sistemin feshedilmesi gerektiğine işaret etmesine karşın, elinde köy koruculuğunu ortadan kaldırmaya yönelik hiçbir plan bulunmadığını kabul ediyor.⁵

Köy korucuları başlangıçtaki göçe zorlama uygulamalarında yer aldılar; araya giren yıllar içinde cinayetleri ve kaçırma olaylarını sürdürdüler. Artık kimi yerlerde bu köy korucuları zorla evlerinden sürülen Kürt köylülerinin mülklerine el koymuş, onlardan kalan boş arazileri kullanıyor durumdadır. Bu korucular yasadışı yollarla elde ettikleri kazanımları korumak için şiddet kullanmaya hazır. 2002 yılında Muş ilinin Nureddin köyünde köy korucularının evlerine geri dönen üç köylüyü, Haziran 2004'te de Ağrı, Diyadin yakınlarındaki Akpazar köyü civarındaki otlakta beş köylüyü öldürdüğü iddia ediliyor.⁶ Şırnak'ın İdil ilçesinin Mağara köyü sakinleri, 1990'da zorla çıkarıldıkları evlere yerleşen köy korucularının tahliyesi istemiyle Mart 2004'te yerel mahkemeye başvurdu. 9 Eylül 2004'te Türkiye İnsan Hakları Derneği'nin bir üyesiyle köyü ziyaret etmeye çalışan avukatları Eren Keskin, jandarmanın üzerlerine silah çevrilmesiyle köye sokulmadıklarını anlatıyor.⁷ Bununla birlikte, aynı ilin Sarı köyünde eylül ayında yaşanan bir olayda, yetkililer köyün Süryani azınlıktan asıl sakinlerinin geri dönüşünü güvence altına almak için, buradaki korucuları tahliye etti.⁸

25 Eylül 2004'te Diyarbakır'ın Tellikaya köyünde bir köy korucusunun Mustafa Koyun adlı köylüyü silahla vurarak öldürdüğü, Mehmet Kaya'yı da yaraladığı ileri sürüldü.

⁵ İçişleri Bakanlığı'nın Meclis'te yöneltilen bir soruya verdiği yanıt; Türkiye İnsan Hakları Derneği'nin Ağustos 2004 tarihli aylık bülteninde yayımlanmıştır.

⁶ "Korucular dehşet saçtı: 6 ölü" (Guards spread terror: 6 dead), *Evrensel*, 1 Ağustos 2004.

⁷ Eren Keskin'le 17 Eylül 2004 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

⁸ Hüseyin Kaçar, "Süryani köyündeki korucular jandarma tehdidiyle çıkarıldı", *Sabah*, 13 Eylül 2004.

Saldırıya uğrayan köylüler, 1980'lerde korucular arasına katılmayı reddetmelerinin ardından Tellikaya'dan ayrılmaya zorlanmış, topraklarına köy korucuları el koymuştu.⁹

Göçe zorlanan kimi kişilere ancak köy korucularına katılırlarsa evlerine dönebilecekleri söyleniyor. Bu yılın nisan ayında, Mardin'in Kızıltepe'ye bağlı Uluköy köyünün, koruculara katılmayı reddettikleri için 1993'te evlerinden zorla çıkarılan eski sakinlerine köylerine dönme izni verildi. Ne var ki tam köye girecekken yerel jandarma onlara köy koruculuk sistemine katılmaları gerektiğini söyledi. Köyün muhtarı durumun açıklanmasını istediğinde ise, bize bildirildiğine göre, köylülere evlerine dönebileceklerini söyleyen vali, onların güvenliğinden sorumlu olmadığını bildirdi. Yine nisan ayında Hakkari ilinin Şemdinli yakınlarındaki köyleri Altınsu'ya dönen köylüler, yerel jandarma komutanının bir toplantı düzenlediğini, burada geri dönen köylülerin korucu olmasını istediğini bildirdiler.¹⁰

Patlamaya Hazır Cephane

Geri dönen köylüler için bölgede bulunan patlamamış mayınlar ve cephane de ayrı bir tehlike oluşturuyor. Güneydoğuda 2004 yılının ilk sekiz ayında mayın ve öteki patlayıcılar yüzünden otuz kişi kazara yaşamını kaybetti. Ne var ki hükümet sakinlerinin geri döneceği köylerin patlamaya hazır cephanelerden temizleneceği yönünde bugüne dek hiçbir garanti vermedi.

Sürüp Giden Zorla Tahliyeler ve Şiddetin Yeni Yüzü

Ortada ikinci kez yerlerinden edilme tehlikesi de varken, kentlerde tutunacak bir dal bulan köylülerin tehlikeleri göze alıp üstüne bir sürü para harcayarak köylerine geri dönmeleri pek olası değil. Son yıllarda birkaç köy boşaltıldı; 2004 yılında bile boşaltılan bir köy oldu. 1990'larda Şırnak ilinin Beytuşşebab yakınlarındaki Ilıcak köyünden zorla çıkarılan ve 2001'de geri dönen köylüler, Türkiye İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) Diyarbakır şubesine, 2004'ün Temmuz ayında jandarmaların kendilerini köyden yeniden zorla sürdüğünü bildirdiler. Türkiye İnsan Hakları Derneği'nin protestolarına karşısında bölge valisi, bu köylülerin Kongra-Gel'in saldırıları yüzünden evlerini kendi istekleriyle terk ettiğini açıkladı. Köylüler Ağustos sonlarında askeri destekle evlerine geri döndüler.

Kongra-Gel'in haziran ayında ateşkesi kaldırmasından sonra süregelen siyasi şiddet, bölgeye geri dönmeye çalışanların karşısına bir başka engel olarak çıkıyor. Güvenlik güçleriyle silahlı militanlar arasındaki çatışmalar her ne kadar 1990'lardakine göre daha düşük yoğunlukta olsa da bölgede gitgide yaygınlaşan ve genel iyileştirme çalışmalarını kolaylaştıran istikrar duygusunu tehlikeye atarak önceki yıllarda köylere düzenlenen acımasız ve kapsamlı güvenlik operasyonlarının sürebileceği tehdidini oluşturuyor.

Türk Hükümetinden Yetersiz Açıklamalar

⁹ Göç-Der'den İlyas Erdem'le telefon görüşmesi, 29 Eylül 2004.

¹⁰ Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın aylık bülteni, Nisan 2004.

Şeffaf Yeniden Yapılanma Programının Eksikliği

Evlerin yeniden inşasında, tarımın yeniden başlatılmasında yardım sağlayacak şeffaf bir finans ve malzeme programı, köy korucu sisteminin feshedilmesinin yanı sıra, geri dönüş için resmi destek verildiğine ilişkin en inandırıcı kanıtlardan biri olabilirdi.

Oysa böyle bir çalışma hiç yapılmadı. Hükümet geri dönüş konusunda azımsanmayacak ölçüde para harcadığını ileri sürüyor. Oysa tıpkı başka istatistiksel verilerde olduğu gibi, burada da rakamlar çelişkili. Üstelik geri dönüşler için tahsis edilen paranın gerçekten de göçe zorlananlar için harcadığını gösteren hiçbir ayrıntılı bilgi yok. Kaldı ki geri dönüşler için tahsis edildiği söylenen para tam anlamıyla yetersiz. Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) Van Şube Başkanı Gıyasettin Gültepe, şaşkınlığını dile getirirken Van'ın il bütçesinden geri dönenler için yalnızca 1 milyar lira (667\$) tahsis edildiğini, buna karşılık boşaltılmış ev sayısının 284 olduğunu bildiriyor.¹¹ Ağustos 2003'te, Diyarbakır valisi hükümetin bu bölgeye geri dönecek 12.666 kişi için toplam 1,5 trilyon lira (959.000\$) harcadığını, bu rakamın kişi başına 75\$ civarında olduğunu açıkladı.¹²

Türkiye Sosyal Bilimler Derneği'nin hükümet için hazırladığı fizibilite projesi ışığında bakıldığında, bu tatarın geri dönüşün kolaylaştırılması açısından yetersiz olduğu apaçık ortaya çıkıyor. Söz konusu projede Siirt ilinin Sağırsu köyüne (ekonomik anlamda daha 'gerçekçi' bir seçenek olduğu düşünülerek) dönecek 2,500 köylüye yönelik bir 'merkez köy' inşa edilmesi için öngörülen tutar yaklaşık 4.715.000.000\$; bunun kişi başına karşılığı da 1.886\$.¹³

27 Temmuz 2004'te hükümet "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanmasına İlişkin Yasa'yı onayladı. Bu yasa uyarınca, zararları ve tazminat düzeylerini saptayan tazminat değerlendirme komisyonları kurulacak. Ne var ki bu komisyonlar bağımsız değerlendirme uzmanlarından değil, yardımcı bölge valilerinin (yani başlangıçtaki göçe zorlama uygulamalarının yürütücüsü olan ve geri dönüşlerin gerçekleştirilmesinde hiç başarı göstermeyen yetkililerin) başkanlığındaki bakanlık temsilcilerinden oluşacak. Göçe zorlanmış binlerce kişi, bu yeni yasa kapsamında tazminat başvurusunda bulunmaya başladı. Bu yasanın göçe zorlananlar için finansman kanallarını mı açacağı, yoksa gerekli tazminat bedellerinin ödenmemesi için bir araç mı olacağı henüz açıklık kazanmadı.

Tazminat yasasının hükümleri, Olağanüstü Hal bölgesinde oluşan olaylarla sınırlı; oysa göçe zorlama bu bölgenin dışında kalan yerlerde de yapılıyor. Human Rights Watch, geçtiğimiz ağustos ayında Erzincan'ın Tercan yakınlarındaki Yastık köyünden iki köylüyle görüştü. Bu köylüler Erzincan valisine başvurup 1990'ların başında boşaltılan köylerine geri dönmek için yardım istemişler. Vali, buldozerlerle dümdüz edilen evlerinin onarımı ve yeniden inşası için hiçbir yardımın sağlanamayacağını, çünkü Erzincan'ın Olağanüstü Hal bölgesi kapsamında olmadığını belirtmiş. Düş kırıklığı yaratan yanıtı aldıkları sırada köylüler, yöredeki bir toprak sahibinin köylerinin kurulu olduğu toprakların mülkiyetini alma yönündeki yasal girişimine karşı mücadele veriyorlardı.

¹¹ Türkiye İnsan Hakları Derneği aylık bülteni, Haziran 2004.

¹² "Life revives in 392 villages," (392 köyde yaşam yeniden başladı) *Turkish Daily News*, 13 Ağustos 2003.

¹³ Siirt ili, Sağırsu Merkez Köyü ve Alt Bölge Planı, Yönetici Özeti, tarihsiz.

Uluslararası Topluluğun Rolü

Avrupa Birliği

Mayıs 2003 tarihli Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesinde AB'nin bu durum için harekete geçilmesini istemesi, göçe zorlananlar için bir şanstı. Ortaklık belgesinde, "Göçe zorlanmış kişilerin evlerine dönmesi desteklenmeli ve hızlandırılmalıdır." koşulu yer alıyor.¹⁴ Avrupa Komisyonunca hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek için neler yapması gerektiği ortaya konuyor.¹⁵ 1999'da yayımlanan ilk Ortaklık Belgesi'nde Göçe Zorlanarlardan açıkça söz edilmemişti. Türk hükümetinin ortaklık koşullarının yerine getirilmesi konusunda gösterdiği gelişim, Avrupa Komisyonu'nun yılda bir yayımlanan Olağan Raporu'nda açıklanıyor. Komisyon, Ekim 2003 tarihli son Olağan Rapor'unda göçe zorlananların mevcut içler acısı durumları, geri dönüşün sıkıntıları ve hükümetin bu konudaki yetersiz çabası açıklıkla gözler önüne serildi:

Göç etmek zorunda bırakılmış kişiler hâlâ kritik durumda. Bu kişilerin çoğu kentlerin çevresinde ve daha gelişmiş köylerde son derece büyük bir yoksulluk içinde yaşıyor. Toplumsal ve ekonomik sorunlar tehlike boyutuna varmış durumda, işsizlik oranı çok yüksek. Barınma koşullarının iyileştirilmesi, eğitim ve sağlık olanaklarından daha çok yararlanma, kadın ve çocuklara yönelik psikososyal destek ele alınması gereken diğer konular. Özellikle çocuklar fiziksel, cinsel suiistimal ve uyuşturucu madde tehlikesinin yanı sıra, polislin kötü muamelesi ile karşı karşıya. Diyarbakır'da 10.000 "sokak çocuğunun" bulunduğu tahmin ediliyor.

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi sürdürülüyor. Çok yavaş ve tutarsızlık içinde uygulansa da kimi bölgeler diğerlerine göre daha hızlı bir gelişim gösteriyor. Resmi kaynaklara göre Ocak 2000 – Ocak 2003 arasındaki dönemde 82.000 kişiye köyüne dönme izni verildi. Ne var ki projenin gelişim aşamalarında şeffaflığa yer verilmemesi ve danışmanlığın yetersizliği kaygı yaratıyor; projenin amaçlarını, kapsamını ve bütçe uygulamalarını açıklayan net bir stratejinin bulunmaması belirli bir rahatsızlık oluşturuyor. Girişin hâlâ yasak olduğu bölge sayısında azalma var, ama geri dönüş iznini almak hâlâ zor. Geri dönen kimi kişilerine sınırlı finansal yardım sağlanmasına karşın, köye dönüşün desteklenmesi, evleri barkları yıkılan köylülerin zararının karşılanması, eskiden silahlı çatışmaların yaşandığı yerlerde temel altyapının kurulması için gereken çok daha genel bir finansal kaynak, ortada yok.

Köy koruculuk sistemi hâlâ çözüm bekliyor. Bölgede pek çok kara mayınının bulunduğu, bu durumun ölüm ve yaralanmalara yol açtığı bildiriliyor. Bu tür çeşitli olaylarda aralarında köylerine dönme izni

¹⁴ Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'nin adaylığını sürdürebilmesi için gerçekleştirmesi gereken koşullar belirtiliyor. Belgede AB adaylığı yolunda, bir sonraki aşamaya, yani üyelik görüşmelerinin başlamasına yönelik tarih belirleme aşamasına geçilmesi için uyulması gereken siyasi kriterler konusunda bir bölüm var.

¹⁵ AB üyeliğinin ekonomik ve siyasi kriterleri, Avrupa Divanı'nın 1993 tarihli Kopenhag toplantısında saptandı. Siyasi kriterlere göre aday ülkelerin "kurumlarında demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygıyı gösterilmesini, azınlıkların korunmasını garanti eden bir istikrarı" oluşturması gerekiyor."

verilmiş kimi köylülerin de yaşamını yitirdiği olaylar yaşandı. Öldürme olaylarına karışmış kimi köy korucuları için yargı yolu açıldı.

2004 Olağan Raporu'nun, Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirip getirmediğine, dolayısıyla adaylığın bir sonraki aşaması olan görüşmelere başlama tarihinin saptanıp saptanmayacağına ilişkin bir görüşle birlikte 6 Ekim'de yayımlanması bekleniyor. Human Rights Watch'un bilgisi dahilinde, henüz içinde bulunduğumuz yıla ilişkin daha iyimser bir değerlendirmeyi haklı çıkaracak herhangi bir gelişme kaydedilmedi.

BM Genel Sekreterliği'nin Ülkesinde Göçe Zorlanmış Kişiler Konusundaki Özel Temsilcisi

Hükümetin daha önceki geri dönüş programları konusunda gösterdiği yetersiz çabaları göz önünde tutan gözlemciler, dikkatlerini Türkiye'yi 2002 yılında ziyaret eden BM Genel Sekreterliği'nin Ülkesinde Göçe Zorlanmış Kişiler Konusundaki Özel Temsilcisi (BM Özel Temsilcisi) Dr. Francis Deng'in raporuna yönelttiler. Özel temsilci, bir dizi öneride bulundu. Bunlar arasında Türk hükümetinin büyük ölçüde göz ardı ettiği köy korucularının silahsızlandırılıp dağıtılması gerektiği,¹⁶ yolundaki önerisi de vardı. Deng raporunda ayrıca, uluslararası topluluğun etkin katılımıyla tüm sürecin hızla harekete geçirebileceği önerisine de yer verdi. Deng, şu görüşü dile getirdi "En önemlisi, artık gönüllü geri dönüşü, göçe zorlanmış kişilerin evlerine yeniden yerleşmesini ve toplumla yeniden bütünleşmesini kolaylaştırmak üzere, uluslararası topluluğun hükümetle birlikte çalışmasını sağlayacak bir olanağın mevcut olmasıdır. Hükümeti, sivil toplumu ve uluslararası kuruluşları içinde barındıran açık ve yapıcı bir ortaklık, hükümetin geri dönüş ve yeniden yerleştirme politikasının zamanında ve etkili biçimde uygulanmasını kolaylaştıracaktır."¹⁷ Özel temsilci raporunda, Türk hükümetiyle hükümetlerarası örgütler arasında göçe zorlanmış kişilerin geri dönüşü odaklı bir işbirliği kurulmasına ilişkin önerilerini sürdürdü.

Türk hükümeti için başarılı bir geri dönüş süreci oluşturmanın en iyi yolu, bir eylem planı hazırlayarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi Türkiye'de zaten etkinlik gösteren, geri dönüşlerin kolaylaştırılmasına konusunda uzmanlık bilgisine ve araçlarına sahip uluslararası örgütlerin bu sürece özel olarak katılmasını sağlamak olacaktır. Bu gibi BM örgütlerinin yanı sıra, Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Örgütü ve AB gibi konuyla ilgili başka organların da sürece katılımı, hükümetin her türlü geri dönüş programının, BM'nin Ülke İçinde Göç Ettirilme Konusunda Yönlendirici İlkeleri'ne uygun olmasını, bu programların yerinde ve tam anlamıyla uygulanabilmesini sağlayacaktır. Bu kalite ve uzmanlık garantisi, üstelik uluslararası finansmanın ilgisini uyandırmayı büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Deng'in raporunun yayımlanmasının ardından, Türk hükümeti Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Avrupa Komisyonu ile görüşmelere başladı. Avrupa Komisyonu'nun 2003 tarihli raporunda bir iyimserlik göze çarpıyor, uluslararası toplulukla işbirliği olanağının doğmasının önemli bir adım olabileceği vurgulanıyordu: "Türk tarafının son zamanlarda uluslararası ortaklarıyla birlikte umut vaat eden kimi girişlerde bulunmuş olmasına karşın, ülkesinde göçe zorlanmış kişiler

¹⁶ Genel Sekreterlik Ülkesinde Göçe Zorlanmış Kişiler Özel Temsilcisi Dr Francis Deng'in raporu, E/CN.4/2003/86/Add.2, 27 Kasım 2002, paragraf 42.

¹⁷ Ibid. Yönetici özeti.

sorunu, hâlâ ele alınmayı bekliyor.”¹⁸ Human Rights Watch, bu görüşmeler aracılığıyla başarılı bir geri dönüş programının önünün açılacağı umudunu duymuştu, oysa Türk hükümeti görüşmeleri eyleme dönüştüremedi. Bu görüşmelerle ilgili olarak kamuoyuna henüz hiçbir ayrıntılı bilgi verilmiş değil. Oysa Türk hükümeti, teknik uzmanlardan oluşan bir grubun 2004’ün ilk yarısında toplanmaya başlayacağını duyurmuştu.¹⁹ Anlaşıldığı kadarıyla bu grup, geri dönüşlerin mevcut durumunu ve çözülmeyi bekleyen sorunların boyutunu saptamak üzere başka araştırmalar yapılması gerektiğine karar verdi. Söz konusu gruptaki BM üyelerinin, bu araştırmanın BM ve Türk kurumlarıyla ortaklaşa yapılması önerisini getirdiği, buna karşılık Türk hükümetinin bu çalışmayı yürütmesi için Ankara’da Hacettepe Üniversite’ne bağlı Nüfus Etütleri Enstitüsü’ne finansal kaynak sağladığı bildirildi. Hükümetlerarası örgütlerle daha köklü bağlantılar kurma konusundaki gönülsüzlüğü dikkate alındığında, Türk hükümetinin kendi geri dönüş sorununu, uluslararası alana taşımaktan kaçınmak için gösterdiği yeni bir çaba olarak bu adımı attığı anlaşılıyor.

Avrupa Konseyi

Geçmiş yıllarda görülen toplu insan hakları ihlalleri örneklerinin sonucu olarak 1996’da Türkiye’yi izleme altına alan Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi (PACE), o tarihten bu yana gösterilen gelişmeler ışığında, bu yılın haziran ayında söz konusu izleme mekanizmasına son verdi. Bununla birlikte Asamble, bu karar kapsamında daha çok dikkat gerektiren sorunlar kaldığını vurguladı. Zorunlu iç göç konusunda ise hükümetin “1990’lı yıllardaki çatışmalar sonucu kendi ülkelerinde göçe zorlanan kişilerin güvenlik ve saygınlık içinde geri dönüşlerini sağlamak üzere *BM örgütleriyle dialog aşamasından resmi ortaklık aşamasına geçmesi*”²⁰ gerektiği önerisinde bulundu.

Human Rights Watch, Avrupa Komisyonu’nun 6 Ekim tarihinde yayımlanması beklenen 2004 Olağan Raporu’nda PACE’in bu önerisini dikkate alacağını umuyor. PACE’in dialogla ortaklık birbirinden ayırması yerindedir. Komisyon, Ortaklık Belgesi’nde ve bunu izleyen raporlarda yer verdiği sorunların etkili biçimde ele alınmasının önünü açacak önlemleri almalı ve katılım süreciyle Aralık ayına kadarki süreyi kullanarak bu alanda somut gelişmeler kaydedilmesini sağlamalıdır. Bir resmi ortaklık, taraflar arasında resmi anlaşma, eylem planı, süreye dayalı program ve planın geliştirilmesinde, uygulanmasında geçerli olacak ilkeleri açıklayan bir bildirim yapılmasını gerektirir.

Sonuç

1987’de AB üyeliği için başvuruda bulunmuş olan Türk halkı, daha 2003 yılında başvurmuş olan Hırvatistan’a Haziran 2004’te üyelik görüşmeleri için tarih verildiğinde şoke oldu. Oysa Türk hükümetinin zorunlu göç gibi çok önemli bir sorunda izlediği politika, Hırvatistan’ınkiyle hiç de örtüşmüyordu. Burada önemli olan, sürecin içerdiği eksikliklere karşın, komşu ülkelere göç etmeye zorlanmış

¹⁸ Türkiye’nin üyelik yolunda gösterdiği gelişmeler konusunda Avrupa Komisyonu’nun 2003 tarihli Olağan Raporu, Ekim 2003.

¹⁹ Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilciliği Bildirisi, Cenevre, 18 Mart 2004, Norveç Mülteciler Konseyi’nin Küresel IDP Veritabanından alınmıştır (www.idpproject.org).

²⁰ Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi, Türkiye’nin Yükümlülük ve Vaatlerini Yerine Getirmesi konulu İlke Kararı 1380 (2004), paragraf 23, viii. (Vurgular yazarca eklenmiştir).

Hırvatistanlı Sırp'ların geri dönüşüyle ilgili sorunların ele alınmasında, UNHCR'nin ve AGİT'nin geliştirme, uygulama, izleme ve girişimlerin finansmanı aşamalarına tam katılımının sağlanmasıydı.²¹ Bu konuda uluslararası topluluğun ortaklığına karşı çıkmış olsaydı Hırvatistan'ın böyle bir gelişim aşamasına ulaşması kesinlikle söz konusu olamazdı.

Türk devletiyle PKK arasında on beş yıldan çok süren silahlı çatışmalar boyunca Türk güvenlik güçleri bölge sakinlerine yönelik ağır insan hakları ihlallerinde bulundu, insanlık suçu işledi, yüz binlerce kişiyi evlerinden kaçmak zorunda bıraktı. Aradan geçen on yılı aşkın sürede Türk hükümeti mağdurların gördüğü zararı karşılamak ya da evlerine dönmelerini kolaylaştırmak bir yana, güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiği ciddi ve yaygın insan hakları ihlallerini kabul etmekten bile sürekli kaçındı. Bugün tüm Türkiye'de yerinden edilmiş insanların sayısı 380.000'den fazla, bunların çoğu yoksulluk ve umutsuzluk içinde yaşıyor. Göçe zorlanmış bu insanlar hükümetin iyi niyetli sözlerine güvenecek lükse sahip değiller, tek istedikleri somut adımların atılması. Eğer Türkiye'deki yerinden edilmiş insanların içinde bulunduğu kötü duruma gerçekten çözüm getirmeyi istiyorsa, uluslararası topluluğun yapması gereken yalnızca Türk hükümetinin sözde kalan vaatlerini dinlemek değil, somut adımlar atılmasını isteme kararlılığını göstermek olmalıdır.

Etkili bir geri dönüş sürecinde uluslararası örgütlerin anahtar öge olduğunu, Türkiye'deki durumu izleyen tüm hükümetlerarası organlar pek çok kez belirttiler. "Uluslararası organlarla, özellikle de BM ve AB ile işbirliği içinde... [göçe zorlananların geri dönüşü sorununu] ele alma konusunda kararlı olduğunu,"²² bildiren Türk hükümetinin bu sözü de lafta kaldı. Çünkü hükümet uluslararası topluluktan hâlâ bir kol boyu uzakta duruyor.

Türk hükümetinin görüşmeler sürecinden çıkıp eyleme bir türlü geçememesi güneydoğudaki silahlı çatışmalar sonucu göçe zorlananların başarıyla geri dönüşü konusundaki iyi niyetli bir kararlılık gösterdiği konusunda kuşkular yaratıyor. Uluslararası örgütlerle resmi bir ortaklık kurmadıkça, hükümetin geçtiğimiz on yılda uyguladığı geciktirme stratejini sürdürmesi ve sonuç olarak kendi ülkelerinde göçe zorlanmış bu insanlara hiçbir zaman geri dönüş olanağı sağlamaması olasılığı yüksek.

Katılım sürecinde bugüne dek elde edilen hiçbir gelişme Türk hükümetinin göçe zorlananlar konusundaki politikasında önemli bir değişikliğe yol açmadı. Hükümetin bu konuda yaptıkları tam anlamıyla yetersiz. Hükümetin bu konuda aldığı önlemlere ilişkin yalnızca üç dayanağı var. Bunlardan ilki göçe zorlananların üçte birinin geri dönüşünü sağladığı savıdır; oysa söz konusu yerleştirmenin hangi köylere yapıldığına ya da geri dönüşü desteklemek için neler yapıldığına ilişkin hiçbir bilgi vermiş değil. İkinci dayanak olarak, 1994'te Şırnak'ta, Türk Hava Kuvvetlerine ait jetlerin ve helikopterlerin bombardımanı sonucu 17'si çocuk 36 kişinin yaşamını yitirdiği olayda sınırı geçip Irak'a kaçan 10.000 Kürt köylüsünün geri dönüşünü düzenleme çalışmalarında UNHCR ile işbirliği yaptığını ileri sürüyor. Hükümet üçüncü olarak da 2005'e dek etkisi değerlendiremeyecek bir tazminat yasası çıkarmasını gösteriyor. Hükümet bir yandan geri dönüş programına hükümetlerarası organların katılımını

²¹ Bak. "Impediments to Refugee Return to Croatia," (Tutulmayan Sözler: Hırvatistan'da Mültecilerin Geri Dönüşü Önündeki Engeller), Human Rights Watch raporu, Eylül 2003.

²² Avrupa Birliği Koordinasyon Grubu'nun 9 Haziran 2004 tarihli Ankara toplantısında, İçişleri Bakanlığı sözcüsünün bilgi notu. Koordinasyon Grubu, bakanlıklararası bir kuruldur.

sağlaması yönünde BM Özel Temsilcisi ve PACE önerilerini sürekli kulak arkasına atarken bir yandan da yukarıda anılan dayanak noktalarını göçe zorlananlar konusunda aldığı etkili önlemlermiş gibi göstermesi inandırıcı değildir.

AB katılım süreci, göçe zorlananlar sorununu Türk hükümetinin gündemine sokmayı başarabildi; ama bu insanların içinde bulunduğu kötü koşullara çözüm getirmek ya da onların zararlarını tazmin etmek ve yeniden inşa yardımında bulunmak adına çok az şey gerçekleştirebildi. Avrupa Komisyonu'nun üyelik görüşmelerine başlamak için Türkiye'yle kesin bir tarih verip vermeme kararını almasından önceki Ekim – Aralık 2004 tarihine dek geçecek süre, göçe zorlananlar için uluslararası topluluktan (ki başlangıçtaki göçe zorlama uygulamalarını önlemek adına parmağını bile kıpırdatmamıştır) önemli ölçüde yardım sağlanabilmesi bakımından son bir şans barındırıyor olabilir.

Öneri:

Hükümetin bugünden Aralık ayına dikkate değer adımlar atabilmesi olanaklı değildir. Bununla birlikte BM örgütleri (ve gerektiğinde AGİT ve AB kuruluşları) ile gireceği, kamuoyuna duyurulan resmi işbirliğiyle geri dönüş için bir program hazırlaması, bu programı uygulaması, söz konusu uluslararası kuruluşların geri dönüş sürecindeki rollerini ayrıntılarıyla açıklaması ve programın başlatılmasına yönelik süreyi planlaması gereklidir. Türk hükümeti Katılım Ortaklığı'nın göçe zorlananlara ilişkin koşulunu gerçekten yerine getirmek istiyorsa, bugüne dek sürdürüldüğü görüşmeler sürecinden artık çıkıp somut bir adım atmalıdır. Gerçek bir geri dönüş sürecinin başlatılacağına ve bu sürecin BM'nin Ülke İçinde Göç Ettirilme Konusunda Yönlendirici İlkeleri'ne uygun biçimde yürütüleceğine dair, göçe zorlananların geri dönüşü konusunda uzman uluslararası örgütlerin elindeki inandırıcı tek güvence, geri dönüş sürecinde bu örgütlerin özgün ve net biçimde tanımlanmış roller üstlenmeleridir. Avrupa Komisyonu, bundan daha azını doyurucu bulmamak zorundadır.